

Ἡλίας Βουτσινᾶς - Πολιτιστικὲς προσεγγίσεις στὸ μυθιστόρημα *Οἱ Ἐμποροὶ τῶν Ἐθνῶν* τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη

ἐργασία στὰ πλαίσια μεταπτυχιακῶν σπουδῶν Κοινωνιολογίας

1. Περίληψη

Ἡ ὑπόθεση στὸ μυθιστόρημα *Οἱ Ἐμποροὶ τῶν Ἐθνῶν* τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη, ἀρχίζει νὰ λαμβάνει χώρα τὸ 1199. Τόπος του εἶναι ἡ Νάξος, ὅπου ἓνας πλούσιος εὐπατρίδης, ὁ Ἰωάννης Μούχρας, κατεδίωκε τοὺς πειρατές, μὲ σκοπὸ νὰ λάβει δίπλωμα ναυάρχου καὶ εὐπατρίδη τῆς Βενετίας. Σὲ μιὰ τέτοια καταδίωξη ἀπελευθέρωσε ἓναν Βενετὸ κόμητα, τὸν Μάρκο Σανούτο, ὁ ὁποῖος εἶχε πέσει σκλάβος τῶν πειρατῶν καὶ τοῦ πρόσφερε φιλοξενία στὴν οἰκία του. Ὅμως, ὁ Βενετὸς κόμης, ἐπιθύμησε τὴν γυναίκα τοῦ οἰκοδεσπότη του -ὀνόματι Αὐγούστα- καὶ βρίσκοντας εὐκαιρία, τὴν ἀπήγαγε.

Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, ἡ πλοκὴ τοῦ ἔργου μᾶς πηγαίνει ἑπτὰ-ὀκτῶ χρόνια μετὰ, στὴν Βενετία. Ἐκεῖ συναντᾶμε τὸν Μάρκο Σανούτο, ὁ ὁποῖος εἶχε πέσει σὲ κατάθλιψη, καθὼς τὸν ἐγκατέλειψε ἡ ἀπαχθεῖσα καὶ προετοιμάζεται κατ' ἐντολὴ τῆς Διοίκησης τῆς Βενετίας, γιὰ μιὰ ἐκστρατεία στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου. Στὸ διάστημα αὐτό, τὸν ἀνακαλύπτει ὁ Ἰωάννης Μούχρας καὶ τοῦ ἐπιτίθεται μέσα σὲ μιὰ βάρκα σὲ κάποιο κανάλι τῆς Βενετίας, χωρὶς ὅμως ἡ μάχη νὰ ἔχει κάποιο ἀποτέλεσμα, ἀπλῶς νὰ τραυματισθεῖ σοβαρὰ ὁ Ἰωάννης Μούχρας, ὁ ὁποῖος καὶ καταφέρνει νὰ ξεφύγει.

Ἔστερα, ἡ δράση τοῦ ἔργου μᾶς μεταφέρει στὴν Πάτμο, ὅπου βρίσκουμε τὴν σύζυγο τοῦ Νάξιου εὐπατρίδη νὰ διαμένει σὲ μοναστήρι, σὲ ἄσχημη ψυχολογικὴ κατάσταση. Ἡ ἄσχημη αὐτὴ ψυχολογικὴ κατάσταση στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει ἡ Αὐγούστα εἶναι ἀπόρροια δύο λόγων, ὅπως ἀφήνεται νὰ ἐννοηθεῖ ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ κειμένου· πρῶτον γιὰτὶ ἀγαποῦσε τὸν Βενετὸ κόμητα καὶ τὸν ἐγκατέλειψε γιὰ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸν λόγο, καθὼς δὲν εἶχε τὴν ἀποκλειστικότητα, καὶ δεύτερον γιὰτὶ νιώθοντας αὐτὰ τὰ συναισθήματα θεωροῦσε πῶς πρόδωσε τὸν σύζυγό της. Στὸ μοναστήρι αὐτὸ τὴν ἀνακάλυψε ἀπεσταλμένη τοῦ Μάρκου Σανούτου, ἡ ὁποία ὅμως ἐνημέρωσε ψευδῶς τὸν κόμητα ὅτι εἶχε ἐξαφανιστεῖ, ἢ εἶχε πεθάνει. Ἔστερα ἀπὸ αὐτὴ τὴν συνάντηση, ἡ Αὐγούστα ἐγκαταλείπει τὸ νησί, τὴν ἴδια ὥρα πού ὁ σύζυγός της ἀφικνεῖτο ἐκεῖ, ἔχοντας πληροφορηθεῖ τὴν ἐκεῖ παραμονή της.

Ἡ τελευταία πράξη τοῦ ἔργου περατῶνεται στὴν Νάξο. Ἐκεῖ, ὁ Μάρκος Σανούτος, προσπαθώντας ματαιῶς νὰ κατακτήσει τὴν νῆσο ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν Γενοβέζων, καὶ βλέποντας τὴν πρόθεση τῶν συμμάχων του νὰ τὸν ἐγκαταλείψουν, ἀποφασίζει νὰ κάψει τὰ πλοῖα τους, ὥστε ἀναγκαστικὰ νὰ παραμείνουν στὸ νησί. Τὴν νύκτα ἐκείνη καὶ ἀφοῦ εἶχε

δώσει τις οδηγίες του στους υπηρέτες του, πορεύεται για τὸ γυναικεῖο μοναστήρι ὅπου διέμενε ἡ Αὐγούστα. Ἡ Αὐγούστα, βλέποντας τὸν κόμητα νὰ καθυστερεῖ νὰ ἔρθει πρὸς ἐπίσκεψή της, φεύγει κρυφὰ ἀπὸ τὴν μονή καὶ ἀνεβαίνει στὸ πλοῖο του, τὴν ἴδια ὥρα ἀκριβῶς πὺ μπῆκε ἡ φωτιά γιὰ νὰ καοῦν τὰ πλοῖα. Καιομένης τῆς ναυαρχίδας, ἡ Αὐγούστα βλέπει στὸν ἀπέναντι βράχο τὸν σύζυγό της καὶ προτοῦ ἀποθάνει τοῦ ζητᾶ συγχώρηση, ἢ ὅποια καὶ τῆς δίδεται.

Περατώνεται τὸ ἔργο στὸν ἴδιο τόπο ἀπὸ ὅπου ἄρχισε ἡ πλοκή του. Στὸ σπίτι τοῦ Νάξιου εὐπατρίδη κατοικεῖ πιά ὁ Βενετὸς κόμης, ὡς νικητῆς καὶ κύριος τῆς νήσου, ὁ ὁποῖος καὶ φονεύεται ἀπὸ τὸν πιστὸ δούλο του, πὺ εἶχε ἀγανακτήσει γιὰ τὴν ἀχαριστία τοῦ κυρίου του, στὸ ἴδιο ἀκριβῶς μέρος ὅπου πρωτοσυνάντησε ὁ Σανούτος τὸν Αὐγούστα. Ὁ δὲ Ἰωάννης Μούχρας γίνεται μοναχός, καθὼς δὲν εἶχε τί ἄλλο καλύτερο νὰ πράξει, ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὁ Παπαδιαμάντης.

2. Ἀνάλυση

Ἵστερα ἀπὸ αὐτὴν τὴν σύντομη περίληψη, ἂς ἐπιχειρήσουμε νὰ δοῦμε ὀρισμένα πολιτισμικὰ στοιχεῖα πὺ μποροῦν νὰ ἐξαχθοῦν ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα. Βεβαίως, δὲν θὰ κάνουμε τὸ λάθος νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα· τί θέλει νὰ μᾶς πεῖ ὁ συγγραφέας; Ἐρώτημα, πὺ ἀνέκαθεν μᾶς προξενοῦσε ἀρνητικὰ συναισθήματα, γιὰ τὸν λόγο ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν μὲ τρόπο ἀξιωματικὸ καὶ ἀπόλυτο νὰ διαγιγνώσκουμε τοὺς πραγματικοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποῖους ὁ ἐκάστοτε συγγραφέας ἔγραψε ὀρισμένα πράγματα, ὅσο ἐπιστημονικὰ καὶ ἂν προσεγγίζουμε τὸ κείμενό του. Καὶ αὐτὸ γιὰτὶ· πρῶτον δὲν εὐρισκόμεθα στὸ μυαλὸ τοῦ συγγραφέα· δεύτερον, δὲν μποροῦμε ποτὲ νὰ ἀναπαραστήσουμε πλήρως τὸ κοινωνικὸ-πολιτισμικὸ καὶ ψυχολογικὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς πὺ γράφτηκε τὸ κείμενο· καὶ τρίτον, ὁ ἐρευνητῆς ζεῖ σὲ ἓνα ἄλλο κοινωνικὸ-πολιτισμικὸ καὶ ψυχολογικὸ περιβάλλον, μὲ διαφορετικὲς προσλαμβάνουσες. Δὲν θὰ προβοῦμε στὴν παρούσα ἐργασία σὲ φιλολογικὴ μελέτη τοῦ διηγήματος, ὅσο σὲ ἀνθρωπολογικὴ. Ὅμως, παραμένουμε στὸν προβληματισμό μας πὺ δὲν ἐρμηνεύουμε τὸν συγγραφέα, ἀλλὰ ἀναλύουμε μὲ βάση τὴν δικιά μας ὀπτική.

Οἱ ἄνωθεν μεθοδολογικὲς παρατηρήσεις καὶ προβληματισμοί, γράφτηκαν ἐσκεμμένα, ὡς ἓνα εἶδος εἰσαγωγῆς, γιὰ νὰ μᾶς θυμίζουν στὴν πορεία τῆς μελέτης μας ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἐνεργοῦμε μὲ θράσος καὶ συνάμα μὲ ταπεινότητα. Γιὰ νὰ μᾶς θυμίζουν αὐτὰ πὺ ἔλεγε 2500 χρόνια πρὶν ὁ Πλάτων, ὅτι: *ἐπιστήμη χωριζομένης ἀρετῆς, πανουργία εἶναι καὶ ὄχι σοφία*. Γιὰ νὰ μᾶς θυμίζουν αὐτὰ πὺ ἔλεγε, ἀκόμη παλαιότερα, νοτιοανατολικότερα στὴν Μεσόγειο, ὁ Σολομῶν, πὺ συνέστηνε: *Νὰ μὴν ἐλέγχεις τὸν κακὸ γιὰτὶ θὰ σὲ μισήσει. Νὰ ἐλέγχεις τὸν καλὸ καὶ αὐτὸς θὰ σὲ ἀγαπήσει· γιὰτὶ ὁ ἔλεγχος κάνει τὸν σοφὸ σοφότερο*.

Μὲ βάση αὐτοὺς τοὺς προβληματισμούς, ἄς ξεκινήσουμε σιγὰ-σιγὰ νὰ προσεγγίσουμε τὸ κείμενο. Ἐνα κείμενο δύσκολο, γιατί ὅπως ὅλα τα κείμενα τοῦ Παπαδιαμάντη, κρίνεται στὴν λεπτομέρεια. Ἡ μαγεία τοῦ Παπαδιαμάντη κατὰ τὴν γνώμη μας εἶναι ἡ γλώσσα καὶ ἡ λεπτομέρεια ποὺ τὸν διακρίνει στὴ ἀφήγηση. Ὅτι ἀναγράφει, τὸ ἀναγράφει σκοπίμως καὶ πρὸς -κυριολεκτικὰ- ψυχαγωγία τῶν ἀναγνωστῶν. Ὡς ἐκ τούτου, ἄς καταγράψουμε καὶ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης τὴν ἀντίθεσή μας στὴν μεταφορὰ τῶν ἔργων τοῦ Παπαδιαμάντη στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ. Γεγονός, ποὺ δὲν ἀδικεῖ τόσο τὸν Παπαδιαμάντη, ὅσο ἐμᾶς τοὺς Νεοέλληνες, ποὺ βγάζουμε μὲ τὰ ἴδια τὰ χέρια μας τὰ μάτια μας, καταστρέφοντας τὸν πλοῦτο τῆς γλώσσας μας. Καὶ πὼς δὲν ἐννοοῦμε νὰ καταλάβουμε, πὼς ὅταν δὲν φτάνουμε νὰ κόψουμε ἓνα φρούτο ἀπὸ τὸ κλαδὶ ἑνὸς δένδρου, δὲν πρέπει νὰ κόψουμε τὸ δέντρο, ἀλλὰ νὰ φτιάξουμε σκάλα καὶ νὰ φτάσουμε τὸ φρούτο.

Ἀλλὰ παρεκτραπήκαμε. Ἄς ἐπανέλθουμε στὴν ἀνάλυση τοῦ ἔργου.

Γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ τὴν κάνουμε πιὸ πρόσφορη, θὰ ἐπικεντρωθοῦμε καὶ θὰ ἀφήσουμε νὰ μᾶς ὀδηγήσουν οἱ τρεῖς πρωταγωνιστές· ὁ Βενετὸς κόμης Μάρκος Σανούτος, ὁ Νάξιος εὐπατρίδης Ἰωάννης Μούχρας καὶ ἡ σύζυγός του Αὐγούστα. Ἡ παρουσίαση γίνεται μὲ ὄχι τυχαία σειρά.

Θὰ προσπαθήσουμε νὰ παρουσιάσουμε ἀναλυτικὰ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἑνὸς ἐκάστου ἐκ τῶν τριῶν πρωταγωνιστῶν. Πὼς οἱ πρωταγωνιστές τοῦ ἔργου ὀδηγοῦνται καὶ ὀδηγοῦν τὴν ζωὴ τους, σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο συμπεριφορᾶς ποὺ ἡ ἴδια κοινωνία στὴν ὁποία ζοῦν ἐπιτάσσει.

Αὐτὸ θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀποδείξουμε. Ὅχι ὅμως ἀναλυτικὰ καὶ μὲ ἀπαρίθμηση ἀποσπασμάτων, ἀλλὰ προσπαθώντας σὲ θεωρητικὸ ἐπίπεδο νὰ συλλάβουμε ἐν ὅλῳ τὴν σημαντικότητα τῆς προειρημένης πρότασης· ἦτοι, ὅτι οἱ ἥρωες δροῦν καὶ ἐνεργοῦν μὲ βάση τὰ κοινωνικὰ στερεότυπα ποὺ ἡ ἴδια ἡ κοινωνία τοὺς ἐπιβάλλει. Καὶ ἕως ἐδῶ κανένα πρόβλημα. Τὸ πρόβλημα ἐγκτεῖται στὸ ὅτι οἱ ἥρωες, ὡς ἄνθρωποι ἄλλωστε, ἔχουν πάθη, ἐπιθυμίες, ὄνειρα, τὰ ὁποῖα ἀντίκεινται στὰ ὀρθὰ καὶ νόμιμα ποὺ ἡ κοινωνία θεωρεῖ καὶ ποὺ δὲν μποροῦν νὰ μὴν ἐφαρμόσουν ἂν θέλουν νὰ ζοῦν σὲ αὐτὴν. Αὐτὴ τὴν ἀντιπαλότητα ἀνάμεσα στὸ προσωπικὸ, τὸ ἀτομικὸ θέλω καὶ ποθῶ, καὶ τὸ κοινωνικὸ, θὰ πραγματευτοῦμε μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη.

2.1. Μάρκος Σανούτος

Ὁ Μάρκος Σανούτος, εἶναι κόμης μιᾶς ἰσχυρῆς καὶ πλουσιότατης πόλης-κράτους, τῆς Βενετίας. Μιὰ πόλη ποὺ κυβερνιέται ἀπὸ μιὰ μικρὴ ὁμάδα λίγων κραταιῶν ἀρχόντων, ποὺ ἄρχουν ἐπὶ τοῦ ὑπόλοιπου λαοῦ. Αὐτὴ τὴν ὁμάδα τὴν ἀπαρτίζουν κόμητες ἰσχυροὶ καὶ πλούσιοι. Γιὰ νὰ εἶναι ὅμως πλούσιοι καὶ ἰσχυροὶ ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ καὶ ἄρχοντες ἀπὸ τὴν ἄλλη,

ὀφείλουν νὰ ἔχουν μία συγκεκριμένη ἠθική, ἠθική ἢ ὁποία πρέπει νὰ ἀποτυπώνεται στὸν τρόπο συμπεριφορὰ τους. Εἰδάλλως, αὐτόματα ἀπομονώνονται καὶ ἀποκλείονται ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο κύκλο, καὶ ἐπίσης δὲν μποροῦν νὰ πλουτίσουν. Ἀποκλείονται, μὲ διαδικασίες, ὄχι φανερές, οὔτε ὑπόγειες, ἀλλὰ μὲ ἄδηλες, ἀσυνείδητες πολλές φορές καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τους συμμετέχοντες σὲ αὐτές. «Δὲν συμπεριφέρεσαι ὅμως ἐμεῖς; Αὐτόματα ἀποκλείεσαι ἀπὸ ἐμᾶς. Δὲν συμπεριφέρεσαι ὅπως τὸ κοινωνικὸ σύστημα ἐπιτάσσει; Αὐτόματα βγαίνεις ἐκτὸς τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος.» Δὲν μπορεῖ καὶ δὲν πρέπει ἡ κοινωνικὴ συνοχὴ νὰ διαταραχεῖ, νὰ διαρραγεῖ, νὰ διασπαστεῖ. Δὲν ἀλλάζουν οἱ κοινωνίες, ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι. Ἡ κοινωνικὴ συνείδηση διαμορφώνει τὴν ἀτομικὴ καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετο.

Ἔτσι καὶ ὁ Μάρκος Σανούτος. Ὡς γόνος πλουσίας, ἰσχυρῆς καὶ ἀριστοκρατικῆς οἰκογένειας τῆς Βενετίας, εἶχε γαλουχηθεῖ ἀπὸ τὰ μικράτα του μὲ τίς ἀρχές, τίς ἀξίες, τὰ ἰδανικά, τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας τῆς Βενετίας· πού ἦταν ἰσχυρὴ, ἀδίστακτη, πατοῦσε κυριολεκτικὰ ἐπὶ πτωμάτων, προκειμένου νὰ κυριαρχήσει σὲ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερα ἐδάφη καὶ νὰ ἀποκτήσει ὅσο τὸ δυνατόν μεγαλύτερη οἰκονομικὴ ἰσχύ. Ἔτσι καὶ τὰ ἔνδοξα τέκνα της, γιὰ νὰ εἶναι ἱκανὰ γιὰ αὐτήν, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχουν ἠθικοὺς φραγμοὺς καὶ ἀναστολές. Γιὰ αὐτούς, ὁ ἑαυτὸς τους ἦταν ὑπεράνω ὅλων των ὑπόλοιπων ἀνθρώπων. Οἱ ὑπόλοιποι ταπεινοὶ ἄνθρωποι ἦσαν πιόνια, μέσα, πού τὰ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ νὰ ἐπιτύχουν ἄλλοτε τοὺς ὑποχθόνιους σκοποὺς τους καὶ ἄλλοτε ἀπλῶς γιὰ νὰ διασκεδάζουν εἰς βάρος τους. Οἱ ἄλλοι, οἱ ὑπόδουλοι πολίτες καὶ κάτοικοι δὲν ἦσαν ἄνθρωποι, δὲν εἶχαν ψυχὴ καὶ ὄντοτητα. Ἀποτελοῦσαν ἀπλῶς πιόνια.

Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο νὰ ἐπισημάνουμε πῶς τὸ βιοτικὸ καὶ μορφωτικὸ ἐπίπεδό των ἀπλῶν κατοίκων τῆς Βενετίας περιγράφεται ὡς χεῖριστο. Οἱ ἄνδρες, ἀμόρφωτοι, ὅ,τι χρήματα ἔβγαζαν τὰ κατέθεταν στὰ καπηλεῖα. Τὸ ἐπίπεδο αὐτῶν τῶν κατοίκων δὲν πρέπει νὰ μᾶς προξενεῖ ἐντύπωση. Μιὰ τέτοια ὀλιγαρχία ὅπως αὐτὴ τῆς Βενετίας, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει, θὰ πρέπει ὁ λαὸς νὰ εἶναι ἀνίκανος νὰ ἀντισταθεῖ. Καὶ πῶς κάνεις ἕναν λαὸ ἀνίκανο; Ἀπλούστατα, ἐσκεμμένα τὸν ἀφήνεις ἀμόρφωτο καὶ νὰ κυριαρχεῖται ἀπὸ τίς ἡδονές του· τὸν ἀφήνεις ζῶο κυριολεκτικὰ, ὥστε νὰ μὴν μπορεῖ νὰ σηκώσει κεφάλι. Βεβαίως καὶ ὁ λαὸς δὲν εἶναι ἀνεύθυνος. Ἔχει μερίδιο εὐθύνης.

Οἱ ἄρχοντες, γιὰ νὰ εἶναι ἄρχοντες λοιπόν, δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχουν συναισθήματα. Ἔπρεπε νὰ ἔχουν μόνο ἡδονές καὶ νὰ τίς ἱκανοποιοῦν στὸ μέγιστο βαθμό. Νὰ πίνουν, νὰ μεθᾶνε. Νὰ κάνουν πολλά, πολυέξοδα καὶ ὀργιώδη πάρτι. Νὰ ἐπιθυμοῦν γυναῖκες. Ἀλλὰ γυναῖκες, ὄχι γυναῖκα, γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν ἀπλῶς καὶ μόνο τίς ὀρμές τους, βλέποντας αὐτές μόνο καὶ μόνο ὡς σκεύη, ὡς ἀντικείμενα, ὡς ἐργαλεῖα ἡδονῆς.

Ἔτσι ἤθελε τοὺς ἄρχοντες ἡ Γαληνοτάτη Δημοκρατία τῆς Βενετίας. Χωρὶς

άνθρωπινα συναισθήματα, παρὰ μόνο μὲ ἡδονές. Γιατὶ τὸ συναίσθημα ἐξανθρωπίζει τὸν ἄνθρωπο. Ἀντίθετα, οἱ χωρὶς ἔλεγχο καὶ ἄκρατες ἡδονές κάνουν τὸν ἄνθρωπο κτήνος. Καὶ μόνο τα κτήνη μποροῦν νὰ πλουτίζουν καὶ νὰ ἰσχυροποιοῦνται. Ἡ Βενετία ἤθελε ἄρχοντες-κτήνη. (Ρητορική ἐρώτηση· Μήπως ὅλα αὐτὰ μᾶς θυμίζουν σημερινές καταστάσεις καὶ κοινωνίες;)

Καὶ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο δροῦσε καὶ ἐνεργοῦσε ὁ Μάρκος Σανούτος. Κατ' ἐπιταγὴ τῶν κοινωνικῶν ἰδεωδῶν. Γιατὶ ἔτσι εἶχε μάθει. Μόνο πού ἡ ζωὴ εἶναι ἀπρόβλεπτη. Καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄνθρωπος. Ὅσο καὶ ἂν ἡ κοινωνία στὴν ὁποία ζεῖ προσπαθεῖ νὰ τὸν κάνει κτήνος, ξεχνάει κάτι. Ἡ κοινωνία εἶναι δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀντίθετα, ἡ ἀνθρώπινη φύσις εἶναι ἐκ γενετῆς, ἐξ ὑπάρξεως αὐτοῦ του κόσμου, ὅπως καὶ ἀπὸ ὅποιον δημιουργήθηκε. Καὶ ὁ Μάρκος Σανούτος, δίχως νὰ τὸ καταλάβει, ἔγινε ἄνθρωπος, ἢ πῆγε νὰ γίνεῖ ἄνθρωπος ἔστω καὶ γιὰ λίγο. Πρωτοφανές ἀλλὰ ἐρωτεύτηκε. Γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ἴσως ὁ μοναδικὸς ἐκ τῶν ὁμοτράπεζῶν του, δὲν εἶδε μιὰ γυναίκα ὡς ἡδονιστικὴ τέρψη, ἀλλὰ ὡς ἄνθρωπο. Καὶ αὐτὸ ἦταν ὄντως ἕνα βαθὺ καὶ μεγάλο πολιτισμικὸ σοκ γιὰ αὐτόν, καθὼς τὸ ἴδιο τὸ ἀνδροκρατούμενο σύστημα στὸ ὁποῖο εἶχε γαλουχηθεῖ, ἀνδρωθεῖ καὶ ξεχωρίσει, τὸ θεωροῦσε αὐτὸ τὸ γεγονός μέγα ἀτόπημα ἢ καὶ ἔγκλημα. Δὲν νοεῖτο κόμης τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας τῆς Βενετίας νὰ ἐρωτευθεῖ, ἦτοι νὰ ἐξανθρωπιστεῖ.

Καὶ αὐτὸ τὸ ἤξερε ὁ Μάρκος Σανούτος. Ἐξ οὗ καὶ οἱ σπασμωδικές του κινήσεις. Στὴν ἀρχὴ μετάνιωσε πὺν τὴν ἀπήγαγε. Ἀλλὰ δὲν μποροῦσε νὰ κάνει πίσω. Κατὰ τὸ διάστημα πὺν τὴν εἶχε μαζί του, ἴσως γιὰ νὰ μὴν ἀφήσει περιθώρια πρωτίστως στὸν ἑαυτὸ του, ὑποδυόταν ὅτι τὴν εἶχε ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ πολλά του σκευὴ ἡδονῆς. Καὶ ὅταν ἡ Αὐγούστα τὸν ἐγκατέλειψε, τότε τὸ συναίσθημα μπῆκε γιὰ πρώτη φορὰ πάνω ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς ἐπιταγές. Γιὰ πρώτη φορὰ, τὸ νὰ δρᾷ ὡς οἱ κοινωνικὲς ἐπιταγές ὀρίζουν, ὄχι μόνο εὐχαρίστηση δὲν τοῦ προξενούσε, ἀλλὰ περιέπεσε καὶ σὲ κατάθλιψη. Γιὰ πρώτη φορὰ, τὸ συναίσθημα ὑπερίσχυσε. Γιὰ ἀρκετὸ καιρὸ ὁ Μάρκος Σανούτος βρισκόταν σὰν νὰ ἰσορροποῦσε σὲ δύο βάρκες. Ἄν ὁ ἀναγνώστης διαβάσει προσεκτικὰ αὐτὴν τὴν περίοδο στὴν ζωὴ του, θὰ καταλάβει τί ἐννοοῦμε. Μιὰ ὑπερίσχυε ἡ κοινωνία, μιὰ ὁ ἄνθρωπος (ιδίως ὅταν τὴν ἔψαχνε καὶ δὴ ὅταν τὴν βρῆκε καὶ θὰ τὴν συναντοῦσε). Ὅταν ἡ Αὐγούστα πέθανε καὶ ἔτσι ἀναγκαστικὰ τὴν ἔχασε, ξανακύλησε ὀριστικὰ πιά, ἐκεῖ πὺν τὸ σύστημα τὸν εἶχε τάξει. Καθὼς δὲν εἶχε πιά κάποιο ἀντίβαρο. Τὸ ἀντίβαρό του ἦταν ἡ Αὐγούστα. Χάθηκε ἡ Αὐγούστα, χάθηκε τὸ ἀντίβαρο.

Τραγικὴ εἰρωνεία; Ὁ Μάρκος Σανούτος ἔχασε ἄδοξα τὴν ζωὴ του ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κοινωνία πὺν ὑπηρέτησε σωστὰ καὶ πὺν γιὰ λίγο τὴν πρόδωσε. Γιατὶ, τὸ ἴδιο ἐκεῖνο κοινωνικὸ σύστημα προκειμένου νὰ ἐπιβιώνει εἰς τὸ διηνεκές, δημιουργεῖ καὶ ἐκεῖνα τὰ κατακάθια τοῦ ὑποκόσμου, τὰ ὁποῖα ὑπηρετοῦν ὡς πειθήνια ὄργανα τοὺς ἄρχοντες τοὺς συστήματος καὶ

ἐμμέσως τὸ ἴδιο τὸ σύστημα, σκοτώνοντας τοὺς ἄρχοντες του, ὅταν πιά δὲν ἔχουν κάτι ἄλλο νὰ προσφέρουν σὲ αὐτό, καθὼς τοὺς ἔχει ἤδη ξεζουμίσει.

Ὁ Παπαδιαμάντης γράφει χαρακτηριστικά: *Τί ἐζήτει ἡ Βενετία τρέπουσα τοὺς στόλους τούτους εἰς τὸ Αἰγαῖον; Ὅ,τι ἐζήτει ὁ σφαγεὺς παρὰ τοῦ θύματος: τὰς σάρκας αὐτοῦ, ἵνα κορέση τὴν πείναν του. Διατί αἱ ἰδιωτικαὶ αὐταὶ καὶ κεκυρωμέναι μὲ τὰ σήματα τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐπιχειρήσεις; Διατί αἱ τοσοῦτοι ἐργολάβοι τῶν κατακτήσεων, τῶν ὡς διὰ δημοπρασίας ἐκτελουμένων; Ἡ Βενετία προσηγόρευε ἑαυτὴν Πολιτείαν, καὶ εἶχε υἱοὺς τυράννου. Τοῖς ἔδιδε τὸ χρίσμα τῆς καὶ τοὺς ἔπεμπε ἵνα κατακυριεύσωσι τὴν γῆν. Ἡ γενεαλογία τῆς πολιτικῆς εἶναι συνεχῆς καὶ γνησίᾳ εἰς τοὺς προγόνους. Ἡ ἀργία ἐγέννησε τὴν πείναν. Ἡ πείνᾳ ἔτεκεν τὴν πείναν. Ἡ πείνᾳ παρήγαγε τὴν ὄρεξιν. Ἡ ὄρεξις ἐγέννησε τὴν ἀνθαιρεσίαν. Ἡ ἀνθαιρεσία ἐγέννησε τὴν ληστεία. Ἡ ληστεία ἐγέννησε τὴν πολιτικὴν. Ἴδου ἡ ἀνθεντικὴ καταγωγὴ τοῦ τέρατος τούτου. Τότε καὶ τῶρα πάντοτε, ἡ αὐτή.*

2.2. Αὐγούστα Μούχρα

Ἀναλύοντας στὸ προηγούμενο κεφάλαιο τὴν περίπτωση τοῦ Μάρκου Σανούτου, μία κεντρικὴ ιδέα διαπερνοῦσε ὅλο τὸ κείμενο. Τὸ ὅ,τι ὁ Μάρκος Σανούτος πάλευε μεταξύ τῶν κοινωνικῶν καὶ τῶν ἀτομικῶν προσταγῶν. Αὐτὴ ἡ κεντρικὴ ιδέα θὰ διαπερνᾷ καὶ τὴν ἀνάλυσή μας γιὰ τὸ δεύτερο πρωταγωνιστικὸ πρόσωπο τῆς ἱστορίας, τὴν Αὐγούστα. Ὁ Μάρκος Σανούτος ἦταν δυστυχημένος ἕως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, γιὰτὶ δὲν μπόρεσε νὰ πράξει τὰ δικά του θέλω, τὶς δικές του ἐπιθυμίες, ἀλλὰ ὑποτάχθηκε στὰ πρέπει καὶ στοὺς κανόνες τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος στὸ ὁποῖο ἀνήκε. Δὲν εἶχε ἢ δὲν μπόρεσε νὰ ἔχει τὴν δύναμη νὰ ἀντιταχθεῖ στὸ ἀυστηρὸ πλαίσιο τῆς κοινωνίας του.

Τὸ ἴδιο καὶ ἡ Αὐγούστα. Ἐζήσε καὶ αὐτὴ δυστυχημένη γιὰτὶ δὲν μπόρεσε ἢ δὲν ἠθελε νὰ ζήσει τὶς ἀτομικὲς τῆς ἐπιθυμίες.

Ὁ ἄνθρωπος, ὡς κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ ζῶο, εἶναι εὐχαριστημένος μέσα στὴν κοινωνία στὴν ὁποία ζεῖ, μέσα ἀπὸ τὴν προστασία ποὺ τοῦ παρέχει ἡ κοινωνία, γιὰτὶ ἔξω ἀπὸ αὐτὴν δὲν μπορεῖ, πιστεύει, νὰ ἐπιβιώσει. Καὶ ζεῖ εὐτυχισμένος, ὑπακούοντας ἐκούσια ἢ ἀκούσια, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ τοὺς κοινωνικοὺς κανόνες καὶ νόμους. Ὅσπου, ἔρχεται μιὰ στιγμή, ποὺ τὰ προσωπικά του θέλω εἶναι ἀντίθετα μὲ αὐτὰ τῆς κοινωνίας. Καὶ τότε δυστυχεῖ. Ἄν ὑπακούσει στὰ θέλω του, ἐξοβελίζεται ἀπὸ τὴν κοινωνία καὶ ζεῖ μόνος του. Ἄν ὑπακούσει στὴν κοινωνία, τότε ζεῖ συναισθηματικὰ δυστυχημένος. Ὁ Μάρκος Σανούτος ἐρωτεύτηκε τὴν Αὐγούστα, ἐνάντια στὰ ἠθη τῆς Βενετίας. Καὶ ἡ Αὐγούστα ἐρωτεύθηκε τὴν Μάρκο Σανούτο. Μόνον ποὺ ἡ δικιά τῆς περίπτωση εἶναι πιὸ τραγικὴ. Γιὰτὶ δὲν παραβαίνει ἀπλῶς κάποιους κοινωνικοὺς κανόνες, ἀλλὰ ἡ κοινωνία στὴν ὁποία ζεῖ τὴν παρουσιάζει ὡς ἔνοχη, ὡς ἀνήθικη καὶ ἁμαρτωλὴ ἐξαιτίας τῆς παραβίασης αὐτῶν τῶν κοινωνικῶν κανόνων.

Ἡ Αὐγούστα ζεῖ στήν Νάξο. Ἐκείνη τήν περίοδο, πολιτική σταθερότητα δέν ὑπῆρχε. Ὁ ἕνας κατακτητής διαδεχόταν τόν ἄλλον. Ἡ ἐθνική συνείδηση ἦταν ἐλάχιστη ἕως μηδαμινή. Ὁ μόνος θεσμός καί τρόπος γιά νά ἔχουν οἱ ἄνθρωποι μιᾶ κοινωνική ταυτότητα καί νά αυτοπροσδιορίζονται κοινωνικά ἦταν ἡ θρησκεία. Ἔτσι ἡ Αὐγούστα ἦταν θρήσκα. Ἐξομολογοῦνταν, ἔκαμε δωρεές, εἶχε σχέση μέ μοναστήρια. Οἰανδήποτε πράξη της, τήν συνέδεε μέ τις θρησκευτικές ἐπιταγές. Ἄν συμφωνοῦσαν οἱ τυποποιημένοι θρησκευτικοί κανόνες μέ τις πράξεις της ἦταν καλή, ἔτοιμη νά πάει στόν Παράδεισο. Ἄν ὄχι, ἦταν ἀμαρτωλή, ἔτοιμη νά πάει στήν κόλαση ἂν δέν μετανοοῦσε.

Ἔτσι καί ἡ Αὐγούστα. Παντρεμένη οὔσα, ἐρωτεύθηκε κάποιον ἄλλον. Γιά ἕνα χρονικό διάστημα παραμέρισε τοὺς θρησκευτικούς κανόνες μέ τοὺς ὁποίους αυτοπροσδιορίζοταν καί γεύτηκε αὐτό πού τήν ἔκανε ἐκείνη στιγμή εὐτυχισμένη. Ὅταν πιά, αὐτό πού τήν ἔκανε εὐτυχισμένη κλονίστηκε -γιατί κατάλαβε ὅτι δέν θά ἔχει ποτέ ἀπό τόν κόμητα τήν ἀποκλειστικότητα πού περίμενε ὅτι θά εἶχε- κλονίστηκε ὁλόκληρη. Γιατί τώρα πιά, ὅλος ὁ κόσμος της ἦταν κλονισμένος. Ὁ ἕνας κόσμος της, αὐτός πού προσδιορίζοταν ἀπό τοὺς θρησκευτικούς κανόνες ἦταν ἤδη κλονισμένος, καθὼς τοὺς παρέβη ἠθελήμένα. Τώρα κλονίστηκε καί ὁ ἄλλος κόσμος της, αὐτός πού προσδιορίζοταν ἀπό τὰ προσωπικά της θέλω. Ὅποτε, ἦταν πιά ἐπὶ ξύλου κρεμάμενη. Δέν εἶχε ἀπό κάπου νά πιαστεῖ, νά αυτοπροσδιοριστεῖ ὡς ἄνθρωπος καί ὡς ὄντότητα. Γκρεμίζοντας ἡ ἴδια τόν τελευταῖο αυτοπροσδιορισμό της, τόν ἀτομικό -ὅτι δηλαδή ὁ Μάρκος Σανούτος ἦταν ἐρωτευμένος μόνο μαζί της-, μὴ ἔχοντας ἄλλη ἐπιλογή, ξαναγύρισε στόν πρῶτο, τόν κοινωνικό. Αὐτόν τόν θεσμό πού τόν εἶχε ἐγκαταλείψει, πού τόν εἶχε προδώσει.

Μόνο, πού καί αὐτός ὁ θεσμός τῆς θρησκείας ἔπασχε, ὅπως ἔπασχε καί ὅλη ἡ κοινωνία. Ἀφοῦ ἡ κοινωνία, ἡ ὁποία ζεῖ καί δημιουργεῖ τοὺς θεσμούς εἶναι ἀνερμάτιστη, δέν μπορεῖ ἕνας θεσμός της νά εἶναι ἀλλιῶς. Ἔτσι καί ἡ θρησκεία ἦταν ἀνερμάτιστη. Καί ὅταν λέμε θρησκεία, δέν ἐννοοῦμε τὸ βάθος καί τήν οὐσία τῆς θρησκείας, ἡ ὁποία δέν ἐπηρεάζεται ἀπό καμιὰ κοινωνική μεταβολή, καθὼς τὸ εἶναι της εἶναι ἀναλλοίωτο ἀφοῦ δέν εἶναι ἀνθρώπινο δημιούργημα ἢ κοινωνικό κατασκεῦασμα. Ἡ διδασκαλία καί ἡ πίστη τῆς ἐκκλησίας, ὡς ἀπὸ ἕνα Ὑπέρτατο Ὄν δοσμένα, εἶναι ἀναλλοίωτα ἀπὸ κοινωνικές μεταβολές καί βοηθοῦν καί ὠφελοῦν τὰ μάλλα τόν πιστό ἄνθρωπο. Ὅπως καί ἐκεῖνοι οἱ ἐκπρόσωποί της, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀλλοιωθεῖ ἐσωτερικά ἀπὸ τὸ εἶναι τῆς θρησκείας. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Παπαδιαμάντης, ἀντιπαραβάλλοντάς τον μέ τὰ ὑπόλοιπα διηγήματά του εἶναι ξεκάθαρος. Στὰ διηγήματα: *Στὸ Χριστὸ στὸ κάστρο*, ἢ *Ρεμβασμός τοῦ Δεκαπενταυγούστου*, ἢ ἀκόμα καί *στὸ τέλος τοῦ Ἡ Φόνισσα*, ὑποστηρίζει σαφῶς καί δεδηλωμένα τὸ ἄνωθεν εἰρημένο.

Γιά αὐτὸ καί στοὺς Ἐμπόρους τῶν Ἐθνῶν, δέν θίγει τήν θρησκεία ὡς πρὸς τήν οὐσία της. Αὐτὸ πού θίγει εἶναι, πῶς στήν περίπτωση πού ἐξετάζουμε,

όπου ή κοινωνία είναι ανεργμάτιστη και κάποιοι εκπρόσωποι τής θρησκείας -καθώς δεν έχουν καλλιεργήσει έσωτερικά τόν έαυτό τους ώστε να άντισταθούν σε αυτήν- είναι και αυτοί ανεργμάτιστοι. Σε αυτή τήν κατάσταση εύρισκόμενοι, δεν ξέρουν και οί ίδιοι γιατί πιστεύουν και τί πιστεύουν. Ως έκ τούτου, για να μπορέσουν να ίσορροπήσουν ψυχικά, ταμπουρώνονται και καλύπτονται όλότελα πίσω από τούς τυπικούς νόμους και τίς διατάξεις τής θρησκείας, δίχως να τούς κατανοούν, άπλως να ύπακούουν πειθήνια σε αυτούς, γιατί άλλιώς χαθήκανε, καθώς θα καταρρεύσει ως χάρτινος πύργος, όλος ό κόσμος τους.

Αυτή ήταν ή κοινωνική κατάσταση τήν όποία βίωσε ή Αύγουστα. Έπιστρέφοντας πίσω, στον έγκαταλειφθέντα ύπό αυτήν θεσμό τής θρησκείας, δεν έβρισκε άνθρώπους που να μπορουν να τήν βοηθήσουν πραγματικά. Τό συναίσθημα τής προδοσίας, τής άμαρτωλότητας, τής πορνείας, τής βρώμικης, έντάθηκε. Διέπραξε ένα άμάρτημα, αυτό τής μοιχείας, άρα είναι άμαρτωλή, άρα θα πάει στην κόλαση. Τό βάθος τής πράξης της -και γιατί είναι βαρύν τó άμάρτημα που περιέπεσε- δεν τής δίνεται να τó καταλάβει από τούς μοναχούς. Μόνο τυπικούς, αυστηρούς και έπιφανειακούς κανόνες τής έβραζαν, χωρίς να ξέρουν άκόμα και οί ίδιοι τήν σημασία τους. Και αυτοί οί κανόνες οί άνούσιοι, τήν έσφιγγαν. Και ήταν δυστυχιμένη. Οί δύο κόσμοι της είχαν γκρεμιστεί και συνέχιζαν να μένουν γκρεμισμένοι. Έκανε ύστατες προσπάθειες μήπως ό θεσμός τής θρησκείας κατάφερνε να τήν στηρίξει. Δεν μπόρεσε. Όπότε, κάνει μιá τελευταία προσπάθεια μήπως αναβιώσει τόν έρωτά της με τόν Μάρκο Σανούτο. Αν θά τά κατάφερνε, δεν θά τó μάθουμε ποτέ. Ο Παπαδιαμάντης -όπως άλλωστε και στην Φόνισσα- δεν μπορούσε να ύποστηρίξει και να ύπερθεματίσει όχι μόνο τήν πλήρη καταπάτηση τών κοινωνικών θεσμών, αλλά και τούς άνθρώπους που ύφίστανται τίς συνέπειες αυτών τών πράξεων -όπως ό Ιωάννης Μούχρας. Κατανοεί ουσιαστικά, γιατί καταπατήθηκαν. Συμπονεί άληθινά. Αλλά δεν μπορεί να έξυψώσει τήν καταπάτηση. Βλέπουμε -όπως και στην Φόνισσα- ότι ματαιώς προσπαθει να βρει κάποιον τρόπο ώστε να συμψηφίσει αυτά τά δύο· τούς κοινωνικούς θεσμούς και τά άτομικά θέλω. Όπότε, ή μόνη λύση είναι ή ουδετερότητα και τó να αφήσει τήν μοίρα να κάνει παιχνίδι. Πεθαίνει ή Αύγουστα -τυχαία;- και τήν στιγμή που πεθαίνει βάζει στην σκηνή, ως από μηχανή θεο τόν σύζυγό της να τής δίδει τήν συγχώρεση.

2.3. Ιωάννης Μούχρας

Σε αυτό τó σημείο, ό Παπαδιαμάντης μάς δίδει ένα πολύν μεγάλο σπουδαίο μάθημα. Άς τó δούμε σιγά-σιγά.

Και έρχόμεθα στο τρίτο πρωταγωνιστικό πρόσωπο του έργου και τó τραγικότερο δι' ήμάς, τόν Ιωάννη Μούχρα. Ένα πρόσωπο, τó μοναδικό στο έργο που είναι ίσορροπημένο μέσα σε μιá ανεργμάτιστη κοινωνία. Στο πρόσωπο του Ιωάννη Μούχρα, βλέπουμε όλες τίς σταθερές άξίες που

υπάρχουν σὲ μιὰ συγκροτημένη κοινωνία. Εἶναι ὁ καλὸς πλούσιος εὐπατρίδης ποὺ βοηθάει τοὺς φτωχοὺς καὶ ἐν γένει τὸν τόπο του. Εἶναι ὁ φιλόξενος ἄρχοντας ποὺ δέχεται ὅποιον κτυπήσει τὴν θύρα του. Εἶναι ὁ καλὸς οἰκογενειάρχης μὲ μιὰ ὁμορφή καὶ καλὴ σύζυγο. Εἶναι ὁ ἄντρας ποὺ ἔχει θεμιτὲς φιλοδοξίες στὴν ζωὴ του. Τί ἄλλο θὰ ἤθελε ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι ἀπὸ αὐτόν;

Μόνο ποὺ οἱ ἄλλοι, ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνία δὲν εἶναι τόσο σταθεροὶ ὅσο ὁ ἴδιος. Ἀρχίζει ξαφνικὰ καὶ προδίδεται ἀπὸ τὶς ἴδιες του τὶς ἀρχές καὶ τὶς ἀξίες του. Ὁ ὑπὸ αὐτὸν φιλοξενούμενος καὶ εὐεργετηθεὶς ἀπαγάγει τὴν γυναῖκα του, ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι ἐρωτευμένη μὲ τὸν σύζυγον, ἀλλὰ μὲ τὸν ἀπαγωγέα της. Ἡ χώρα, ἢ Βενετία, στὴν ὁποῖα προσέφερε ὑπηρεσίες, ὄχι μόνο δὲν καλύπτει θεσμικὰ καὶ νομικὰ, ἀλλὰ μέσῳ ἀδελῶν καὶ ἀγραφῶν κοινωνικῶν κανόνων, ὑποστηρίζει τὸν ζημιώσαντα αὐτόν.

Κάποιος ἄλλος στὴν θέση του θὰ εἶχε τρελαθεῖ. Ἡ στὴν καλύτερή των περιπτώσεων θὰ εἶχε ἀποκηρύξει καὶ θὰ εἶχε πάψει νὰ πιστεύει στὶς ἀξίες αὐτὲς ποὺ τὸν πρόδωσαν. Ὅμως, ὁ Ἰωάννης Μούχρας, δὲν παραστάτησε ἀπὸ τὶς ἀξίες καὶ τὰ ἰδανικά του. Ἴσως παροδικὰ -ὅταν ἀπὸ Ἰωάννης Μούχρας γίνεται Ἰωάννης Βενδίκης (ἐκδικητὴς δηλαδή)-, ἀλλὰ μόνο παροδικὰ. Προσπάθησε καὶ πάλεψε πλέον τῶν 8 ἐτῶν νὰ ξανακερδίσει ὅτι ἔχασε. Νὰ ξανακερδίσει στὴν οὐσία τὶς ἀξίες του, τὶς ἀρχές του, τὰ ἰδανικά του. Δὲν τὰ κατάφερε. Δὲν τὰ κατάφερε, γιατί οἱ ἀξίες καὶ τὰ ἰδανικά δὲν ἐξαρτῶνται μόνο ἀπὸ ἓνα ἄτομο ποὺ ἐπιθυμεῖ νὰ τὰ κατακτήσει. Βρίσκονται σὲ ἄμεσο συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐν γένει ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ κατάσταση τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων ποὺ τὸν περιβάλλουν.

Παρ' ὅλα αὐτά, παρ' ὅλο ποὺ χάνει τὸ ἔδαφος κάτω ἀπὸ τὰ πόδια του, παρ' ὅλο ποὺ ἡ κοινωνία καὶ οἱ ἄνθρωποι ποὺ τὸν περιβάλλουν δὲν ἔχουν σταθερὲς ἀξίες καὶ ἀναφορές, ὁ Νάξιος εὐπατρίδης συνεχίζει νὰ διατηρεῖ τὶς δικές του. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγάλο μάθημα ποὺ μᾶς δίδει. Ὅτι δηλαδή, μέσα στὸν κυκεῶνα μιᾶς κοινωνίας καὶ μιᾶς ἐποχῆς ὅπου τίποτα δὲν λειτουργεῖ, ὅπου δὲν υπάρχουν καὶ καταπατοῦνται σταθερὲς ἀξίες καὶ ἀναφορές, ὅπου ὁ ἄνθρωπος εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο λύκος, μπορούμε ἂν θέλουμε νὰ παραμείνουμε ὄρθιοι καὶ νὰ μὴν καταποντιστοῦμε. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε συγχωρεῖ καὶ τὴν γυναῖκα του. Συγχωρεῖ στὴν οὐσία τὶς ἀξίες ποὺ τὶς πίστεψε καὶ ἐκεῖνες τὸν πρόδωσαν.

Μόνο, ποὺ ὅταν εἶσαι μόνος σου καὶ στέκεσαι μόνος σου ὄρθιος, ὄχι δὲν μπορεῖς, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει νόημα νὰ εἶσαι μέσα στὴν κοινωνία. Δὲν προσφέρεις τίποτα, ἀλλὰ καὶ δὲν σοῦ προσφέρει τίποτα. Γι' αὐτό, ὁ Παπαδιαμάντης βάζει τὸν Ἰωάννη Μούχρα νὰ ἀποσύρεται σὲ μοναστήρι· μὴ ἔχοντας τί καλύτερον νὰ πράξει. Αἰφοῦ ἢ προσωπικὴ καὶ ἠθικὴ του στάση δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει στὴν κοινωνία, ἀποσύρεται καὶ πηγαινεὶ ἐκτὸς κοινωνίας, ἐκεῖ ποὺ ἢ προσωπικὴ του ἠθικὴ μπορεῖ νὰ ὑπάρξει καὶ νὰ ἐκτιμηθεῖ.

3. Αντί συμπερασμού

Έως τώρα αναλύσαμε την δράση τριῶν μεμονωμένων ἀνθρώπων καὶ προσπαθήσαμε νὰ ἐξάγουμε ἀπὸ αὐτὰ τυχὸν πολιτιστικὰ χαρακτηριστικά. Ὅμως γιὰ ἐπίλογο δὲν ἐπιλέγουμε στὸ νὰ ἐξάγουμε κάποιον συμπέρασμα ἀπὸ ὅλη αὐτὴν τὴν ἀνάλυση. Ὡς ἐπίλογο ἐπιλέγουμε νὰ προχωρήσουμε λίγο παραπέρα. Σημαντικὸ ρόλο ἀδελὰ στὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη παίζει ὁ πολὺς λαός, ὁ ἀμόρφωτος, ἡ μάζα· αὐτὴ ποὺ στηρίζει καὶ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸ ἐκάστοτε κοινωνικὸ σύστημα προκειμένου νὰ εἶναι στέρεο καὶ νὰ συνεχίζει νὰ ὑπάρχει. Ἐξάλλου ὁ Παπαδιαμάντης κλείνει τὸ διήγημά του ὡς ἐξῆς: *Οὐδεμίαν πληροφορίαν ἠδυνήθη νὰ συλλέξω περὶ τοῦ Σκιάχτη καὶ περὶ τινῶν ἄλλων προσώπων τοῦ δράματος.*

Ἡ μάζα λοιπὸν εἶναι αὐτὴ ποὺ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὶς κοινωνίες. Ἀντὶ ἄλλων δικῶν μας ἀναλύσεων θὰ παραθέσουμε τινὰ ἀποσπάσματα γιὰ τὴν μάζα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Le Bon: *Ἡ ψυχολογία τῶν μαζῶν (ἢ τῆς μάζας)* [*Psychologie der Massen*].

Συγκεκριμένα: στὴν μάζα ἡ ἱκανότητα πρὸς κατανόηση ἀμβλύνεται καθὼς οἱ ἀνθρώποι ἀπελευθερώνουν πλήρως τὶς πρωταρχικὲς ἐνστικτώδεις ὁρμές τους... Ἡ τάση τῆς γιὰ ἀνταρσία καὶ οἱ καταστροφικὲς τῆς ἐκρήξεις εἶναι πάντα πολὺ ἐφήμερες... εἶναι ἄκρως συντηρητικὴ... ἡ μάζα σύντομα κουράζεται ἀπὸ τὶς ἀναταραχὲς καὶ ἐνστικτωδῶς στρέφεται στὴν ὑποταγή. Ἔχουμε: ἐξαφάνιση τῆς συνειδητῆς προσωπικότητας καὶ κυριαρχίας τῆς ἀσυνειδήτης, προσανατολισμὸς τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν σκέψεων στὴν ἴδια κατεύθυνση μέσω τῆς ὑποβολῆς τῆς μετάδοσης... Τὸ ἄτομο δὲν εἶναι πιά ὁ ἑαυτὸς του, ἔχει γίνῃ ἓνα ἄβουλο αὐτόματο. Ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ὅτι ἀπὸ τὴν στιγμή ποὺ οἱ ἠθικὲς ἀξίες στὶς ὁποῖες ἔχει στηριχθεῖ ἓνας πολιτισμὸς χάσουν τὴν κυριαρχία τους, ἐπέρχεται ἡ τελικὴ τῆς διάλυση ἐξαιτίας ἐκείνων τῶν κτηνωδῶν μαζῶν. Οἱ μάζες ἔχουν δύναμη μόνο γιὰ καταστροφή... Ἐνας πολιτισμὸς συνεπάγεται σταθεροὺς κανόνες, πειθαρχία, πέρασμα ἀπὸ τὸ ἐνστικτώδες στὸ ἔλλογο, πρόνοια γιὰ τὸ μέλλον, ὑψηλὸ βαθμὸ κουλτούρας, συνθήκες δηλαδὴ ποὺ οἱ μάζες δὲν μποροῦν ἀπὸ μόνες τους νὰ πραγματοποιήσουν. Ὄταν τὸ οἰκοδόμημα ἐνὸς πολιτισμοῦ εἶναι σαπισμένο, οἱ μάζες εἶναι πάντα αὐτὲς ποὺ ἐπιφέρουν τὴν κατάρρευσή του... Εἶναι πράγματι ἀλήθεια ὅτι μιὰ μάζα μπορεῖ νὰ παρασυρθεῖ μέχρι τὸν παροξυσμὸ, μέχρι τὴν ἐκρήξη, εἶναι ἀλήθεια ὅτι εἶναι ἱκανὲς τόσο γιὰ τὴν χειρότερη δειλία ὅσο καὶ γιὰ τὰ ὑψηλότερα κατορθώματα. Ὅμως, αὐτὸ ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ἐνεργοῦν μόνο ὅταν βρίσκονται ὑπὸ καθοδήγηση, ὅταν ὑπάρχουν πρωταγωνιστὲς οἱ ὁποῖοι διευθύνουν τὶς ἀντιδράσεις του, οἱ μηχανικοὶ τῆς ψυχῆς... Οἱ μάζες γίνονται πειθήνια ὄργανα στὰ χέρια σφετεριστῶν, δικτατόρων... Κανένας ἠθικὸς δισταγμὸς δὲν καθορίζει τὶς κινήσεις καὶ γιὰ αὐτὸ ἀσκοῦν ἐπιρροή στὴν ὁλότητα τῶν ἀτόμων, τὴν ὁποία χαρακτηρίζουμε ψυχικὸ βιασμὸ. Εἶναι φυσικὸ ὅτι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν πρέπει νὰ καταφεύγουν σὲ ταραχώδεις διαδηλώσεις, τὶς ὁποῖες ἐκμεταλλεύονται καὶ ἀπελευθερώνουν τὶς δυνάμεις

του ποὺ εἶναι ἔμφυτες στὶς μάζες.
